

“İGOR YÜRÜYÜŞÜ DESTANINDA” OĞUZLARLA İLGİLİ ETNO-
NİMLER

ОГУЗКИЕ ЭТНОНИМЫ В ПРОИЗВЕДЕНИИ «СЛОВО О ПОЛКУ
ИГОРЕВЕ»

Suzan ZOBU*

Резюме

Один из самых главных памятников древнерусской литературы «Слово о полку Игореве», благодаря доказанным и скрытым следам влияния тюркской культуры, играет большую роль в освещении тюркского языкознания и истории.

В нашей работе мы опираясь на некоторые слова с тюркскими корнями, и давая сведения о некоторых тюркских родах, ассимилировавшихся на территории древней России, хотели показать каково их влияние в политической жизни России и на становление русской нации как этнической единицы.

Ключевые Слова: «Слово о полку Игореве», Могуты, Татраны, Шельбиры, Топчаки, Ревугы, Ольберы, Черные клобуки, микроэтнонимы, этимология.

Anahtar Kelimeler: “İgor Yürüyüşü Destanı”, Mogutlar, Tatranlar, Şelbirlер, Topçaklar, Revuglar, Olberler, Çerniye Klobuki, mikroetnonimler, etimoloji.

Ünlü Rus şairi A.S.Puşkin’in “Eski Rus Folklorunda yükselen yalnız bir anıt” olarak tanımladığı “İgor Yürüyüşü Destanı”, Rus Halk Edebiyatının en değerli eserlerinden biridir. Destan, 1185 yılında Novgorod – Seversk Knezi İgor Svyatoslaviçin Kıpçaklara karşı yaptığı ve yenilgiyle sonuçlanan seferini anlatmaktadır ve tahmini olarak bu olaydan kısa bir süre sonra kaleme alınmış-

* Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi

tır. Yazılış tarihi kesin olarak tespit edilemese de, eseri inceleyen birçok araştırmacı onun XI – XII.yy. ürünü olduğu konusunda birleşirler.

Eser, 1787 – 1788 yılları arasında Kont A.İ. Musin – Puşkin tarafından Spas – Yaroslavsk manastırından satın alınan 16.yy.’a ait el yazmalardan 323 numaralı kitapta bulunur. Musin – Puşkin ve arkadaşları 1800 yılında destanın kopyasını yayınlarlar. 1812 yılında Napolyon’un Moskova’ya saldırması sonucu çıkan yangında 16.yy.’a ait el yazmanın da kül olup gitmesiyle birlikte geriye bu eserin sadece Musin – Puşkin tarafından yapılan kopyası kalır.

“İgor Destanı” birçok Rus ve yabancı araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Destan, Türk Dil Tarihi ve türkizmleri öğrenme açısından da çok önemlidir. Türkiyede fazla bilinmemesine rağmen önemi, dünyaca tanınmış bilim adamları tarafından kanıtlanmıştır. Eserde Türk geleneklerinin, Türk kültürünün yansıması olan, Türkçeden gelen ve Türkçe kökenli oldukları kanıtlanmış kelimelerin sayısı oldukça fazladır. Bunun yanı sıra son yıllarda Türk dünyasında yetişmiş en büyük ve en önemli yazarlardan biri olan Olcas Süleyman tarafından eserde bulunan gizli türkizmlerle ilgili son derece ilginç fikirler ortaya atılmıştır. Fakat ne yazık ki bu gizli türkizmlerden çoğu Slavistler ve Türkologlar tarafından reddedilmiş ve büyük tepkiyle karşılanmıştır.

Bizim bu makalede incelemek istediğimiz asıl konu, eserde geçen Türk kökenli kelimelere dayanarak Eski Rus Devleti içerisinde erimiş bazı Türk kavimleri hakkında bilgi vermektir.

Doğu Avrupada yaşayan Slav boylarının sırasıyla Hunlarla, Sabirlerle, Hazarlarla, Bulgarlarla, daha sonraki dönemlerde ise Peçenekler, Oğuzlar ve Kıpçaklarla yakın ilişkiler içerisinde buldukları tarihi kaynaklardan, eski edebi eserlerden edinilen bilgiler doğrultusunda bilinen bir gerçektir. Zaten “İgor Destanı” da Kıpçaklarla olan ilişkileri anlatıyor. Eserde çok fazla Türkçe unsurun, Türk (Kıpçak) halk yaratıcılığının ürünü olan tarihi efsanelerin yer alması, yazarın sadece Rusların yaşam tarzı ve gelenekleriyle değil, aynı zamanda komşu halkların gelenekleri ve dilleriyle de tanışık olduğunu gösteriyor. Hatta bazı araştırmacılar bu eserin Türkçe yazılmış ve daha sonra Rusçaya tercüme edilmiş olabileceği fikrini de ortaya atmışlardır.

Başka hiçbir eserde, hiçbir kaynakta adı geçmeyen, sadece “İgor Destanında” kendilerinden bahsedilen, Oğuz grubuna ait boy isimleri vardır ki, bunların bu eserde bulunması, bu eseri bizim için daha da önemli ve değerli kılmaktadır. Bu boy isimleri şunlardır: Mogutlar, Tatranlar, Şelbirler, Topçaklar, Revuglar, Olberler. Bütün bu boylar Ruslar tarafından “Çerniye Klobuki” (Kara Klobuklar) olarak adlandırılan kavime bağlıdırlar. Rasovskiye’ye göre “Çerniye Klobuki” adı, Oğuz boyları arasında önemli bir yere sahip Kara Börkler veya Kara Papahlar ~ Kara Kalpaklar kabilesinin adının harfi harfine tercümesidir. Fasmer’in Rusçanın Etimolojik Sözlüğünde de “Ç’rni klobutsi (Oğuzlara yakın, Kıpçaklara düşman, XI – XII.yy.da varlığını sürdürmüş bir Türk kabilesi) Türkçe Karakalpak kelimesinin harfi harfine tercümesidir” açıklaması verilmiştir. Kalpak anlamında kullanılan “klobuk” kelimesi de eski Türk – Slav dil ilişkileri

esnasında Rusçaya Türkçe ağızlardan geçmiş bir kelimedir (Fasmer, 1964 – 1973, II.c., 252).

Hıristiyanlığın etkisiyle bu kelimenin anlamı “papaz başlığı” olarak değişmiştir (Pavlenkov, 1905, 928). Bugünkü çağdaş Rusçada hala bu anlamı ile bilinmektedir.

Özbekistan Cumhuriyeti içerisindeki Özerk Karakalpakistan Cumhuriyetinde yaşayan ve bunun dışında çeşitli bölgelere yayılan Karakalpaklar her yönden Kazak ve Nogaylara olan yakınlıkları ile bilinmektedir (bkz.: Kaydarov, 1999- 166).

Günümüzde Türk boylarından biri Karakalpaklar adı altında varlığını sürdürmektedir.

Karakalpaklar dışında Karapapaklar adı altında varlığını sürdüren Türk boyları da mevcuttur. Karakalpakların bir kısmı Anadolu’da yaşamlarını sürdürmektedir. Karapapakların bir kısmı ise bugünkü Gürcistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşamaktadır. Bunların kökenleri hakkında farklı görüşler vardır. Bazı araştırmacılar Karapapakların Kuman – Kıpçak ve Bulgar – Hazar Türklerinin bir kolu olduklarını ve Hazar kağanlarına kız veren en itibarlı Kıpçak boylarından birini teşkil ettiklerini; bazıları ise Hun, Sabir ve Oğuz olmayan kollardan meydana geldiklerini; bir başka grup araştırmacı da Aral bölgesindeki Karakalpakların bir kolunu teşkil ettiklerini ve aslında Kıpçak olduklarını ileri sürmektedir. Karapapakların bu topraklara geliş tarihlerinin milattan önceye dayandığı görüşüne ise araştırmacıların çoğu katılmaktadır. Karapapakların menşei ile ilgili olarak şöyle bir fikir de vardır: Büyük bir kısmı Selçukluların Gürcistanı fethinden önce, bir kısmı ise Selçukluların Gürcistanı fethiyle birlikte Müslümanlığı kabul etmiş olan Kıpçaklar, Oğuz boylarıyla kaynaşmış, Karapapak olarak adlandırılan boy da bu kaynaşma sonucu ortaya çıkmıştır (Karapapaklarla ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Alyılmaz, 2002, 288 – 291).

Karakalpaklarla Kara Klobuklar büyük bir ihtimalle aynı kökten geliyorlar. Pavlenkov Ansiklopedisinde Kara Klobuklarla ilgili olarak şu açıklama veriliyor: “Orta Asya’da yaşayan, bir zamanlar güçlü olmuş bir Kırgız kavmi; Amuderya kıyısında yaşamışlar, hayvancılık ve ziraatla uğraşmışlardır” (Pavlenkov, 1905, 862). Bu bilgilere göre Pavlenkov Kara Klobuklarla Karakalpakları bir tutmuştur. A. Caferoğlu da Karakalpakların Karaklobuklarla (kendi ifadesine göre Siyah Külahlılarla) bağlamıştır. (bkz.: Caferoğlu, 24). Bu da onların aynı kökten sayıldıklarının bir göstergesidir.

Bizim bahsedeceğimiz Karakklobuklar arasında yer alan kabileler Eski Rus Devleti içerisinde Ruslarla kaynaşmış, varlıklarını günümüze kadar koruyamamışlardır. Bu kabileler Rus Knezlerinin hizmetinde görev almışlardır. Kovuylar Çernigov Knezlerinin yardımcısı, gücü iken, Kara Klobuklar Kiev hükümdarlarının vurucu gücü olmuşlardır. Kara Klobuklar XII. yy. Kievinde büyük bir nüfuza sahip olmuş, Rus halkı ile birlikte seçime katılarak Knez seçmişlerdir. Knez seçimlerinde onların oylarının önemi bütün yıllıklarda özellikle belirtilir. Yuri Dolgorukiy’in oğlu 1149 yılında babasına şöyle der: “Ben Kiev’de

işittim ki, bütün Rus toprakları ve Kara Klobuklar seni istiyor”. O devir için karakteristik olan “Bütün Rus toprakları da, Kara Klobuklar da” ifadesi, bu boyun Kiev’in siyasi hayatındaki aktif rolünü gösterir (bkz.: Süleyman, 1992, 149).

“İgor Destanında” Çernigov Knezinin askeri birliği içerisinde yer aldığı belirtilen Mogutlar, Tatranlar, Şelbirler, Topçaklar, Revuglar ve Olberler de büyük bir ihtimalle Kara Klobuklar olarak bilinen bu Türk kavminin boylarıydı. N.A.Baskakov bu isimleri mikroetnonim olarak incelemektedir. Mikroetnonimler daha küçük boy isimlerini kapsamaktadır. Bu boylar, isimlerini ya kendilerini meydana getiren aile sayısından, ya kabile reisinin veya kurucusunun adından, ya kabilenin işareti olan damgadan ya da herhangi başka bir belirgin özelliklerinden alırlar.

Bu isimlerle ilgili çalışmaları iki temel grupta toplamak mümkündür. Bir grup araştırmacı bu isimlerin unvan ifade eden kelime köklerinden meydana geldiklerini, bir başka grup araştırmacı ise bunların Çernigov Kara Klobuklar kavminin farklı boy isimleri olduklarını ileri sürmektedir. Bu görüşleri inceleyen Baskakov’a göre küçük bir düzeltme dışında, ikinci görüş daha mantıklıdır. O bu isimlerin farklı boyları değil, aile reisinin adını taşıyan farklı aileleri ifade ettikleri görüşünü savunmaktadır (bkz.: Baskakov,1985)

Bu aile isimleri “İgor Destanında” şöyle geçmektedir:

“...*A uje ne vijdu vlasti sil'nago i bogatago i mnogovoya brata moego Yaroslava, s Çernigov'skimi bihami, s Mogutu, i s Tatranı, i s Şel'birı, i s Topçakı, i s Revugi, i s Ol'beri. Tü bo bes şitov s zasapojnikı, klikom plkı pobejdayut, şvonyacı v pradednyuyu slavu...*” (“Solovo o polku İgoreve, 1988,70).

“...*Artık güçlü, zengin, ordusu büyük kardeşim Yaroslav'ın Çernigov kabileleriyle, Mogutlarla, Tatranlarla, Şelbirlerle, Topçaklarla, Revuglarla ve Olberlerle birlikte olan kudretini göremiyorum. Onlar atalarının şanını devam ettirerek, kalkansız, çizmenin arkasında saklanan hançerlerle, bağırsızlarla orduları yeniyorlardı...*”

Şimdi Türk boy isimleri oldukları düşünülen bu kelimeleri N.A.Baskakov'un çalışmalarını temel alarak tek tek inceleyelim.

“Mogutlar” kelimesi üzerine yapılan bazı etimolojik çalışmalardan en kabul edilebilir olanı S.E.Malovundur. Malov, bu kelimenin kökünü Türkçe *böğü* ~ *möğü* “güçlü, bilgili, erdemli, mantıklı”; Hakasça *mögö* “güçlü”; Altayca *mögö* ~ *bögö* ~ *bökö* ~ *pökö* “güçlü” (Bunlara Kırgızca “güçlü, kuvvetli” anlamına gelen *böğü* kelimesini de dahil edebiliriz) kelimelerine dayandırmaktadır. Kelime başındaki *b* ~ *m* ses değişimine gelince, bu olay Türk lehçelerinde zaten oldukça yaygındır. Baskakov’a göre *mogutlar* mikroetnonimi, kelime anlamı “güçlü kahraman” olan *Böğü* ~ *Möğü* özel ismi + (*Möğü* ~ *Böğü* tarafından kurulan boyun temsilcilerinin çokluğunu, miktarını gösteren) – t çokluk ekinden meydana gel-

miştir. Böylece “İgor Destanında” adı geçen *Mogutlar*, Kara Klobukların *Möğü ~ Bögü* adındaki boy başkanının himayesi altında bulunan askerler olabilir.

Bunun yanı sıra *Mogutlar* mikroetnoniminin oluşumu hakkında bir başka olasılık daha vardır. Eski Bizans ve Rus kaynaklarında Kara Klobukların bir boyu olan *Boutlardan* bahsedilir ki, bu da fonetik açıdan *Mogutlar* kelimesine oldukça yakındır. *Boutlar* boyunun adı da muhtemelen ya aynı kökten – *bögü ~ mögü* “güçlü, kahraman” + - t çoğul eki > *mögüt ~ bögüt ~ böwüt*, ya da *boğu ~ moğu* “boğa, öküz” + - t çokluk eki > *moğut, boğut* > *bout* kelimesinden meydana gelmiştir (bkz.: Baskakov, 1985,132).

Destanda sözü edilen Mogutlarla aslında Kara Klobukların *Bout* boyu kastedilmiş olabilir. Bu etnonimle ilgili başka etimolojiler de yapılmıştır, ancak en mantıklı ve kabul edilebilir olanları bu ikisidir.

Tatranlar etnonimine gelince, L.Rasonyi’ye göre önceleri bu kelime *tatyr* – “vermek, denemek” fiilinden - *yan ~ - an* sıfat fiili ekleri yardımıyla türeyen “tecrübeli danışman, başkan” anlamı özel bir isim olmuştur. Yine Rasonyi’nin verdiği bilgilere göre, bu kelime Peçeneklerde özel erkek ismi olarak bilinmekte idi. Aynı zamanda Güney Tibette *Tatran*, bir harabe ismidir, Kazakistanda bataklık ve nehir ismi, Transilvanyada bir köy ismidir (bkz.: Baskakov, 1985, 133). E.M.Murzaev’in “Coğrafi Halk Terimleri Sözlüğünde” *tatır* kelimesi “tuzlak arazi, tuzlak çöl” olarak geçmektedir (Murzayev, 1984, 546). Bu verilere dayanarak, Çernigov Kara Klobuklarında da *Tatran* kelimesinin önce özel isim, sonra bir boy ismi olarak geçebileceği ihtimali üzerinde durulabilir. Çağdaş Kırgız Lehçesinde *Tatyrın* kelimesi “korkunç şey, ucube” anlamına gelen özel erkek ismi olarak geçmiştir (Yudahin, 1998, 717). Bu durum, *Tatran* kelimesinin aslan türünden vahşi bir hayvan adından türediği olasılığını da ortaya koymaktadır: *arslan* > *arsıl an* (kelime anlamı “yırtıcı vahşi hayvan”); *tatır an* “yaratık”. Bir de *Tatırın* kelimesinin *Tatar* – kabile adı + - *an* çokluk eki yardımıyla *tataran* < *tatran* olarak oluştuğu üzerine doğru olma ihtimali düşük fakat tamamen olanaksız olmayan bir etimoloji tahmini daha vardır (bkz.: Baskakov, 1985,133).

Sonuç olarak “İgor Destanında” geçen *Tatranların* büyük bir ihtimalle *Tatran* adındaki boy başkanının yönetimi altında bulunan askerler oldukları söylenebilir.

Destanda adı geçen bir diğer kabile ismi *Şelbirlerdir*. *Şelbir* – *çelebi er* “soylu” veya *şilbur* “uzun kamçı”, *şilbir* “at dizgini”, *şalbir* “kaygısız, dertsiz” gibi göçebe Türklere özgü bir şekilde adlandırılan bir boy başkanı tarafından yönetilen Kara Klobuk boy birliğini veya büyük bir aileyi ifade etmektedir ya da *şilbur* “uzun kamçı” tasvirli damgaya göre bir boy birliğinin adıdır. Şelbirlerden S. Y. Malov, F. E. Korş, P. M. Melioranskiy, L. Rassonyi, K. Menges gibi bilim adamları da bahsetmiştir (bkz.: Baskakov, 1985, 134).

Eserde geçen *Topçak ~ tobyçak* etnonimini İ.N.Berezin “tok at” anlamındaki *topçaq ~ tobyçaq* kelimesiyle karşılaştırmıştır. V.Radlov’a göre ise bu kelimenin iki anlamı vardır: 1) “semiz, güzel at”; 2) “daire şeklinde, yuvarlak”. Kırgızcada *toburçak* “iyi ve iri at, savaş atı; çam kozalağı” anlamlarında kullanılır.

F.E.Korş, *topçaq* kelimesini “özel bir at çeşidi”, G.Jarring ise “güzel, endamlı, besili” olarak tercüme etmiştir (bkz.: Baskakov, 1985, 134-135). Güzel, endamlı gibi sıfatlar at için kullanılabildiği gibi insan için de kullanılabilir. Bu durumda *topçaq* kelimesinin özel isim ve dolayısıyla boy ismi oluşturmak için temel olarak kullanıldığını söylemek mümkündür.

N. A. Baskakov, *Topçak* kelimesini Çuvaşçada özel erkek ismi olan *Tepçek* ile bağlamayı uygun bulmuştur. *Tepçek* kelimesi “mirasçı, oğullardan en küçüğü” anlamına gelmektedir, köken olarak ise Peçenek-Bulgarlarda olan *Tupçak* kelimesine bağlıdır (bkz.: Baskakov, 1985, 135).

Bu durumda destandaki *Topçak* kelimesi, *Tobiçak* (kelime anlamı “güzel, endamlı” veya “tok, cins at”) ya da *Tepçek* adındaki bir başkanın yönetiminde yaşayan bir Kara Klobuk boy birliğidir. Ayrıca *Topçak* kelimesi günümüzde yer ismi olarak hala varlığını sürdürmektedir. Azerbaycanda Cebrail kasabasının bir bölgesi bu adla bilinir.

Revuglar kelimesinin en akla yakın etimolojisini L. Rasonyi yapmıştır. Ona göre *Revuglar*, iki kelimedenden – *er* “erkek, kahraman” ve *buğa* “boğa”dan oluşan *Erbuga* özel ismini taşıyan bir boyun adıdır. *Erbuga* özel ismi eski vakayinamelerde olduğu gibi, bazı günümüz Türk milletlerinde de görülür (bkz.: Baskakov, 1985, 135-136).

Böylece destandaki *Revuglar* kelimesi *Er buğa* “erkek boğa” adındaki bir başkanın liderliğinde varlığını sürdürmüş olan bir Kara Klobuk boyunun ismidir.

Son olarak bahsedeceğimiz boy ismi *Olberlerdir*. Bütün araştırmacılar bu kelimenin *alp ~ alıp* “kahraman, bahadır” ve *er* “erkek, bahadır” kelimelerinden oluşan *Alp – er ~ Alıp – er* özel erkek isminden türediği görüşünde fikir birliğine varmışlar (bkz.: Baskakov, 1985, 136-137). Yani “İgor Destanındaki” *Olberler*, *Olper ~ Alpar < alp + er* adındaki bir başkan tarafından yönetilen bir Kara Klobuk boyudur.

Böylece *Mogutlar*, *Tatranlar*, *Şelbirler*, *Topçaklar*, *Revuglar* ve *Olberler* aslında Kara Klobuk kabilelerinin (Kovuyların, Boutların, Kaepiçlerin, vs.) büyük aile veya küçük boy birliklerinin isimleridir.

“İgor Yürüyüşü Destanında” geçen çok sayıdaki türkizmlerin arasında bu boy isimlerinin de bulunması, Türk tarihinin özellikle de Oğuzların tarihinin öğrenilmesi bakımından çok önemlidir. Bilindiği üzere, Türklerin kökeni çok eski dönemlere dayanmaktadır ve ne yazık ki tarihimizle ilgili pek çok nokta hala gizemini korumaktadır. Bu sebeple geçmişe ışık tutabilecek her bir kelime bizim için değerlidir. Erimiş, asimile edilmiş bu Türk boylarının varlığı, destandan edindiğimiz bilgiler doğrultusunda aynı zamanda Kiev döneminde ne kadar etkili olduklarını da gösteriyor. Böylece, Rus ve Ukrayna halkının bir etnos olarak oluşmasında etkili Türk unsurunun varlığı da kanıtlanmış oluyor.

KAYNAKÇA

- 1) Ayyılmaz S., (2002), “*Borçalı (Gürcistan) Karapapaklarının / Terekemelerinin Tarihine Dair*”, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı:43, Ocak – Şubat, s.288 – 291.
- 2) Baskakov N.A., (1985), “*Tyurkskaya Leksika v Slove o polku İgoreve*”, Moskva, Nauka.
- 3) Caferoğlu A., (1988), “*Türk Kavimleri*”, İstanbul, Enderun Yayınları.
- 4) Fasmer M., (1964 – 1973), “*Etimologičeskiy Slovar Russkogo Yazıkı*”, Moskva.
- 5) Gürsoy E. – Duranlı D.M., (1999), “*Altayca – Türkçe Sözlük*”, Ankara, Türk Dil Kurumu.
- 6) Kaydarov A. T., Orazov M., (Avtr. Türk V.), (1999), “*Türklük Bilgisine Giriş*”, İstanbul, Birleşik Yayıncılık.
- 7) Murzaev E.M., (1984), “*Slovar Narodnih Geografičeskih Terminov*”, Moskva, Misl.
- 8) Pavlenkov F., (1905), “*Entsiklopedičeskiy Slovar*”, S.Peterburg.
- 9) Pikkio R., (2002), “*İstoriya Drevnerusskoy Literaturı*”, Moskva, Krug.
- 10) Russkaya Literatura XI-XVIII vv. (sost. : Dmitriyev L. A. İ Koçetkova H. D.), (1988), “*Slovo o Polku İgoreve*”, Moskva, Hudojestvennaya Literatura.
- 11) Süleyman O., (1992), “*Az i Ya*”, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- 12) Yudahin K.K. (Çev. Taymas A.), (1998), “*Kırgız Sözlüğü*”, Ankara, Türk Dil Kurumu.